

Identifikácia a zmeny marginálnych regiónov na Slovensku (z aspektu sociálno-ekonomickej marginality)¹

Anton MICHÁLEK*

Identification and Changes of Margined Regions in Slovakia (in Terms of Socio-economic Marginality)

Abstract

Divergence is the basic trend of regional development in Slovakia. Increasing regional disparities multiply the adverse situation of margined and economically weaker regions. The aim of the article is to delimit marginal regions on the level of districts in terms of selected relevant indicators of socio-economic marginality, which reflect the level of economic development, living conditions of population and social climate of regional societies. The contribution of the article is in capturing of changes in their development, which took place in the years 2001 and 2011. From the point of view of Slovakia, these were very important periods in many aspects because it was when Slovakia became member of the EU (2004) and of Eurozone (2009) and, along with the rest of the world, suffered the consequences of the economic crisis (2008). The quoted and other events significantly affected regions and their changes. Increase of margined districts, deepening of their marginality and changes in spatial distribution were observed.

Keywords: regional differences, marginal regions, identification, development, Slovakia

JEL Classification: O18, R11, R12

Úvod

Napriek tomu, že súčasný „vzorec“ regionálnej štruktúry vrátane etablovania marginálnych regiónov Slovenska sa vytvoril už v minulosti, dynamický sociálno-ekonomický vývoj v ostatných rokoch výrazne ovplyvnil a pozmenil súčasný stav

---

* Anton MICHÁLEK, Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, e-mail: geogami@savba.sk

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/0101/15 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

a situáciu marginálnych regiónov (ďalej MR). Zmeny v úrovni a hĺbke marginality a narastajúce problémy marginálnych území a regiónov na Slovensku spôsobili, že problematika MR sa stáva významnou témou výskumu viacerých vedných odborov. Zo širokého spektra otázok, ktoré sa vynárajú v súvislosti s marginalitou, sa pomerne dobre darí odpovedať na otázky súvisiace s definovaním marginality a identifikáciou marginálnych regiónov, resp. území a lokalít. Málo zastúpené sú však práce zamerané na ich vývoj, najmä v kontexte k významným udalostiam, fenoménom a procesom v ostatnom období, ktoré značne vplyvajú na sociálno-ekonomický stav regiónov a na ich zmeny. Nedostatočne riešené, a zároveň na okraji záujmu ostávajú otázky súvisiace so zmenami v počte, resp. zastúpení MR a v úrovni (hĺbke) ich marginality. Práve zmeny uvedených charakteristík znamenajú pre regióny významný kvantitatívny i kvalitatívny posun.

V prípade kvalitatívneho posunu to indikuje buď pozitívny vývoj (ak sa úroveň a hĺbka marginality v regiónoch znižuje), alebo negatívny vývoj (ak naopak vykazujú stúpajúcu tendenciu). V prípade kvantitatívneho posunu to indikuje buď pozitívny vývoj (ak klesá počet marginálnych regiónov), alebo negatívny vývoj (ak ich počet vykazuje naopak stúpajúcu tendenciu). Príspevok je zameraný na stručnú prezentáciu teoreticko-konceptuálnych východísk výskumu MR, ich identifikáciu na Slovensku a analýzu ich vývoja a zmien pod vplyvom nedávnych významných procesov. Ostatné decénium (2001 – 2011) bolo pre Slovensko dôležité, keďže toto obdobie ovplyvnilo celé spektrum rôznych aspektov regionálneho vývoja a spôsobilo zmeny väčšiny priestorových javov a štruktúr. Cieľom príspevku je na základe vybraných konceptov skúmania marginality identifikovať regióny postihnuté (najväčšou) marginalitou z aspektu relevantných vybraných ekonomických, sociálnych a demografických parametrov k dvom vybraným časovým horizontom. Práve zámer postihnúť a porovnať stav MR k dvom časovým horizontom determinoval výber indikátorov. Z uvedeného dôvodu sme vybrali „dynamické“ indikátory, teda také, ktoré v takom krátkom sledovanom období, aké analyzujeme, dokážu odhaliť zmeny v marginalite. Aj keď vybrané indikátory sociálno-ekonomickej marginality nepokrývajú všetky sféry uvedených dimenzií, bezprostredne odrážajú úroveň sociálneho a ekonomického rozvoja, podmienky života obyvateľov a sociálnu klímu sledovaných regionálnych spoločností a ich zmeny. Komparáciou získaných výsledkov v dvoch obdobiach chceme analyzovať zmeny a trendy, resp. prevládajúci proces regionálneho vývoja (konvergencie, resp. divergencie) na Slovensku. Konceptuálne práca vychádza z predpokladu (hypotézy), že počet MR a rozsah ich marginality sa v sledovanom období zvýšil v dôsledku nárastu regionálnych disparít v najvýznamnejších oblastiach sociálno-ekonomického života v regiónoch (Tvrdoň, 2002; Žárska, 2005; Michálek a Veselovská, 2014; Madajová, Podolák a Michálek, 2015 a iní).

Terminológia a základné teoretické východiská výskumu marginálnych regiónov

Nejednotnosť významu pojmov *marginalizácia*, *marginalita* a *marginálny región* a ich terminologického chápania súvisí so skutočnosťou, že tieto pojmy sa používajú vo viacerých vedných oblastiach, čo vedie k ich významovým odlišnostiam. Z definícií termínu *marginalizácia* vyplýva, že je to proces, ktorý sa v čase vyvíja v rôznom sociálno-ekonomickom a geopolitickom prostredí. Výsledkom tohto procesu, resp. jeho pôsobenia na subjekty (populáciu, územie, región...) je, že sú menejcenné, resp. znevýhodnené, alebo sa cítia na okraji záujmu. Terminologický pojem *marginalita* vychádza z anglického termínu *margin* (okraj, hranica, pohraničie, periféria...), ktorý sa používa pre všetko, čo leží na okraji, má autonómne a aktívne efekty za jeho marginálnym priestorom vrátane toho, čo je centrálné v priestore, kde je marginálny. Na marginalitu sa dá pozeráť z viacerých hľadísk, čo je umožnené elasticitou konceptu. Definícia teda závisí od toho, kto marginalitu skúma a ako ju vidí. Viacerí autori definujú marginalitu ako „prežívanie na okraji prežitia, na okraji industriálnej kultúry“, čiže takmer úplne vylúčené z politického, sociálneho a ekonomického rozhodovania. Marginalita sa všeobecne využíva na opis a analýzu sociálno-kultúrnych, politických a ekonomických sfér, kde sa znevýhodnení ľudia snažia získať prístup k zdrojom a naplno sa zúčastňovať sociálneho života (Anderson a Larsen, 1998; Sommers, Mehretu a Pigozzi, 1999; Davis, 2003). Marginalita sa často chápe ako nedostatočná integrácia do (v danom mieste a čase) dominujúcich štruktúr, procesov a systémov. Falt'an, Gajdoš a Pašiak (1995) spájajú termín *marginalita* so sociálnym obsahom, spoločenskou marginalizáciou súvisiacou s konkrétnymi spoločensko-historickými podmienkami v určitej etape vývoja spoločnosti. Marginalitu tak nemožno chápať len ako súčasný stav, resp. fenomén, ktorý sa na Slovensku objavil po roku 1989, ale predovšetkým ako proces (marginalizáciu) ovplyvňovaný spoločensko-ekonomickými zmenami a vývojom v jednotlivých obdobiach, ktoré na nepriaznivú situáciu toho-ktorého regiónu vplyvajú buď pozitívne – zmierňovanie marginality, alebo negatívne – prehľbovanie marginality (Falt'an, Gajdoš a Pašiak, 1995). Marginalita nie je nikdy absolútna a je potrebné definovať, kto, alebo čo, sa nachádza na okraji niečoho (Bartoš, Kusová a Těšitel, 1998). Mnohé definície chápu marginalitu ako zaostávanie či exklúziu z existujúcich štruktúr prevažne zo sociálneho a ekonomického hľadiska. S takouto definíciou a konceptom sociálno-ekonomickej marginality budeme narábať a pracovať v tomto príspevku.

Marginalita sa teda dá študovať z rôznych hľadísk, pričom jej významným aspektom je *priestor*. Marginalizované oblasti možno nájsť na všetkých priestorových úrovniach. Závisí od zvolenej úrovne, na ktorej sa nachádzajú porovnávané

jednotky. Priestorovosť marginality je relatívny koncept, kde rozhodujúcim faktorom je mierka. Výraz marginálny sa teda v priestorovej ekonomike a geografii často používa ako niečo, čo je ďaleko od centra. V oboch vedách má termín *marginálny* výrazne negatívny význam a za marginálne územie je považované územie so slabým ekonomickým potenciálom a poruchou funkčno-priestorových vzťahov, ktoré sú výsledkom nerovnomerného pôsobenia vzájomne sa podmieňajúcich sociálnych, ekonomických, politických, kultúrnych a fyzicko-geografických faktorov. Geografická mierka vymedzuje marginálny priestor, pričom ním môžu byť lokality, regióny, oblasti alebo rozsiahle územia. Najčastejším územím pre výskum marginality sú regióny. Regióny sa môžu dostať do nevýhodnej marginálnej situácie pod vplyvom rôznych ekonomických problémov, ako je vysoká nezamestnanosť, nízka atraktivita pre vstup kapitálu, nízka úroveň hospodárskeho rozvoja a pod.

Napriek zhode mnohých vedcov o ich jednoznačnej existencii neustále sa vyskytujú rozpory v ich vymedzovaní a chápaní. Andreoli (1992) nadviazal na Reynauldove modely regionálnych typov a za MR považuje regióny *Issolat* (typ regiónov s intenzívnymi vnútornými väzbami, no nízkou mierou interakcie s okolím) a *Angle mort* (regióny nachádzajúce sa mimo hlavných komunikačných tokov a s nedostatkom vlastného rozvojového potenciálu). Za marginálny teda považuje región, ktorý je umiestnený na okraji systému z pohľadu sociálno-ekonomických faktorov. Leimgruber (1994) definuje marginálny región ako región ležiaci na okraji systému. Vníma ho ako periférny, pričom ho kladie do protikladu k centrálnemu regiónu, alebo ho považuje za bariérny región (Leimgruber, 2010). Schmidtová (1998) determinuje pozíciu marginálnych regiónov na základe väzieb a závislosti od centra, keď definuje marginálne regióny ako regióny, ktoré nie sú v podriadenej a závislej situácii, nepatria do globálneho systému, stoja na najnižšej pozícii jeho fungovania, pričom pokrývajú len minimum požiadaviek centra.

Marginalita sa však nemusí vyskytovať len v regiónoch a sídlach najizolovanejších oblastí, ale aj v rozvinutých územiach a metropolitných oblastiach (Sommers, Mehretu a Pigozzi, 1999; IGU, 2003; Larsen, 2002; Müller-Böker et al., 2004).

Medzinárodná geografická únia (IGU)) vo svojej predstave marginalitu chápe ako „dočasný stav odsunutia do úzadia a prežívanie v relatívnej izolácii, na okraji systému (kultúrneho, sociálneho, politického alebo ekonomického), keď jednotlivec vylúči určité domény alebo fenomény zo svojej mysle, pretože nezapadajú do filozofického hlavného prúdu“ (IGU, 2003). Z takejto definície marginality vyplýva, že ide o dynamický koncept, kde každý región má potenciál prekonať situáciu, ktorá je vnímaná ako okrajová alebo nedostatočná.

Marginálne regióny môžeme členiť na *pridružené regióny* (môžu viesť svoj vlastný život, a napriek tomu byť spojené s hlavným centrom), *izolované regióny* (môžu mať intenzívne vnútorné vzťahy, ale malý kontakt s vonkajším svetom, žijú vlastným rytmom) a tzv. *regióny v mŕtvom uhle* (*dead angle regions*), teda mimo zorného poľa, resp. na okraji záujmu. Priestorovo nemusia byť vždy na okraji, no priestorová dimenzia môže byť rozhodujúca.

Takúto situáciu mnohí autori chápu ako dočasnú, mení sa nielen v priestore, ale aj v čase. Pri priestorovom vymedzení marginality musí byť zřejmé, aké hľadiská ju určujú.

Situačný kontext výskumu marginálnych regiónov na Slovensku

Napriek tomu, že súčasný „vzorec“ regionálnej štruktúry vrátane etablovania MR Slovenska sa vytvoril už dávnejšie, všeobecne akceptovanou skutočnosťou je zistenie, že dynamický sociálno-ekonomický vývoj sa výrazne podpísal pod významné dynamické zmeny medzi regiónmi a v ich vnútri. Jedným z najzreteľnejších efektov spoločensko-ekonomickej transformácie Slovenska po roku 1989 je rast regionálnych rozdielov.

Medzi hlavné príčiny zvyšovania regionálnych rozdielov patrí rozdielny potenciál a možnosti regiónov adaptovať sa na nové ekonomické a sociálne podmienky. Výrazné regionálne disparity majú celý rad sprievodných negatívnych dôsledkov, pričom jedným z najzávažnejších je kvantitatívny rast MR a zvyšovanie hĺbky ich marginality.

S uvedenými skutočnosťami, ako aj s množstvom ekonomických, sociálnych a ďalších problémov marginálnych regiónov súvisí opodstatnenosť štúdia marginálnych regiónov na Slovensku. Identifikácia MR a analýzy úrovne a typu ich marginality, jej vývoja, zmien, tendencií a dynamiky patria k najvýznamnejším témam jej výskumu v kontexte výskumov regionálnych ekonomík a ekonomických aktivít (ich veľkosti, priestorovej distribúcie a vývoja). Pri identifikácii MR a určení typu ich marginality je dôležité skúmať jej parciálny aspekt (ekonomický, priestorový, sociálny...). Následne sa pri jednotlivých typoch marginality dá – pomocou rôznych ekonometrických metód, najmä indexov a koeficientov – určiť jej úroveň a hĺbka.

Relevantnou dimenziou marginality je *časová dimenzia*, ktorá pomocou časových radov, indexov a koeficientov rastu a dynamiky, ako aj rôznych indexov dokáže zachytiť a odhaliť významné zmeny a trendy jej vývoja. Kým témy súvisiace s identifikáciou, úrovňou, a v ostatnom čase aj s typológiou MR predstavujú na Slovensku najčastejšie témy výskumu marginálnych regiónov, témy analyzujúce časovú dimenziu MR, resp. s ňou súvisiace, absentujú.

V regionálnom vývoji na Slovensku, napriek snahe o znižovanie regionálnych disparít (RD), dekoncentráciu a decentralizáciu, podobne ako vo väčšine členských štátov EÚ, všeobecne prevažujú koncentračné a polarizačné tendencie. Tie sú podmienené množstvom endogénnych a exogénnych javov a procesov, ako aj celosvetovými trendmi a dynamikou vývoja vo svete. Napríklad v súčasnosti významný proces globalizácie podporuje aj na Slovensku stále väčšiu koncentráciu aktivít a funkcií do centier a vedie k ešte väčšiemu oslabovaniu marginálnych oblastí. Tvorba kapitálu, alokácia investícií, ekonomické zákony tvorby najvyššieho zisku i ďalšie faktory posilňujú centrálnu oblasť, resp. metropolitnú oblasť a oslabujú MR, ktoré sa stávajú priestorom bez rastu kapitálu, so slabou difúziou inovácií, s nízkou úrovňou ľudského, resp. sociálneho kapitálu a pod. Napriek pozitívnemu vývoju na Slovensku a relatívne priaznivým ekonomickým výsledkom v ostatných rokoch, nerovnosti medzi jednotlivými časťami – regiónmi Slovenska sa zväčšujú. Nie je to ojedinelý trend, charakteristický len pre Slovensko, ale aj pre viaceré členské štáty EÚ (Lemmi et al., 2003; Guio, 2005). Podľa názoru väčšiny odborníkov, a napriek všeobecnej snahe a podpore zaostávajúcich regiónov, sa nerovnosti medzi regiónmi na Slovensku zväčšujú (Gajdoš, 2004; Michálek, 2004; Žárska, 2005; Ira, Michálek a Podolák, 2005 a iní). Nerovnosti sa zväčšujú takmer vo všetkých oblastiach ekonomického a sociálneho života a dá sa povedať, že bohaté a rozvinuté regióny ešte viac bohatnú a chudobné a menej rozvinuté ešte viac chudobnejú a zaostávajú. Narastanie regionálnych nerovností znásobuje už aj tak veľmi nepriaznivú situáciu hospodársky slabších marginálnych regiónov, ktoré zároveň prejavujú vyššiu mieru zraniteľnosti. Umocňujúca a zvýrazňujúca sa medziregionálna diferenciácia okrem iného veľmi nepriaznivo pôsobí na ďalší rozvoj marginálnych regiónov a kvalitu života ich obyvateľov. Zhoršujúce sa ekonomické, sociálne a demografické parametre v marginálnych regiónoch sprevádzajú mnohé nežiaduce negatívne javy, akými sú napr. vysoká nezamestnanosť, nízke mzdy a príjmy, sociálna odkázanosť, slabá kúpyschopnosť, chudoba, sociálna exklúzia, vznik subkultúr, alkoholizmus a pod. Proces marginalizácie sa na území Slovenska vyznačuje určitými charakteristickými črtami a významne ovplyvňuje rôzne aspekty kvality života. Rýchla dynamika a intenzita procesu marginalizácie na Slovensku výrazne menia a zhoršujú situáciu postihnutých regiónov, čo vyvoláva potrebu jej nepretržitého sledovania. Sústavné sledovanie je potrebné aj z aspektu rôznych cieľov podpory marginálnych regiónov a ich populácií, pričom poznanie aktuálneho stavu a trendov sú základným predpokladom úspešnosti rôznych programov. Táto skutočnosť poukazuje na relevanciu skúmania problematiky regionálnych nerovností, s dôrazom na najslabšie regióny. Problémové okruhy, ktorým sa budeme v príspevku venovať, majú za cieľ poskytnúť obraz o aktuálnom stave, vývoji a zmenách marginálnych regiónov na Slovensku.

Metódy identifikácie marginality

Výskumu marginality sa venuje viacero vedných disciplín, ako ekonómia, geografia, priestorová sociológia, ekológia, krajinné plánovanie, regionálna politika a iné. Z tohto dôvodu pri štúdiu marginálnych regiónov vzniklo viacero prístupov, ktoré sú pre syntetický prístup nevyhnutné. Vo všeobecnosti sa uznáva, že marginálne regióny vznikajú v oblastiach, kde sa stretáva priestorová, ekonomická, sociálna a politická marginalita. Väčšina autorov sa preto snaží vymedziť marginálne regióny prostredníctvom ich pozorovaných vlastností. V stredoeurópskych podmienkach medzi najčastejšie a najdôležitejšie charakteristiky marginálnych regiónov patria: fyzicko-geografické obmedzenia, historicky dlho obmedzovaný rozvoj, slabý, resp. nerozvinutý ekonomický potenciál, nestabilná ekonomická štruktúra založená najmä na produkcii primárneho sektora s málo diverzifikovanou výrobnou štruktúrou, nízky príjem na osobu, silne limitovaná možnosť zamestnania a vysoká dlhodobá nezamestnanosť, odľahlosť a slabá dostupnosť do jadrových oblastí, horšia dostupnosť infraštruktúry, riedko zaľudnené oblasti s vysokým podielom starých obyvateľov, vysoká emigrácia z regiónu alebo nízka vzdelanostná úroveň, sociálno-kultúrna izolácia negatívne ovplyvňujúca intenzitu lokálnej participácie obyvateľstva a ďalšie. Pri hodnotení vplyvu týchto faktorov na marginalitu územia a identifikáciu marginálnych regiónov sa v literatúre stretáme s využitím celého radu rozličných metód. Medzi najvyužívanejšie patria exploratívne heuristické metódy základného štatistického opisu. Veľmi často sa marginalita identifikuje a hodnotí prostredníctvom súboru viacerých indikátorov, alebo tvorbou menšieho počtu kompozitných indexov. Tie môžu byť špecificky zamerané buď na jeden druh marginality, alebo viacero marginalít. Treťou veľmi často využívanou skupinou metód identifikácie a hodnotenia marginality a marginálnych regiónov sú metódy viackriteriálnej štatistickej analýzy. Medzi najvyužívanejšie metódy viackriteriálneho hodnotenia regiónov s cieľom identifikovať marginálne regióny, alebo odhaliť skryté súvislosti medzi jednotlivými faktormi generujúcimi marginalitu patrí najmä analýza hlavných komponentov, faktorová analýza a klastrová (zhluková) analýza. Každá z prezentovaných skupín metód má svoje prednosti či nedostatky, opodstatnenosť vo výskume a odkrýva časť poznania MR. Metódy identifikácie marginality by mali byť zvolené tak, aby sledovali účel, na ktorý boli zvolené. Všeobecne sa dá povedať, že voľba konkrétnej metódy závisí od konkrétneho cieľa výskumu.

Problematika výberu indikátorov marginálnych regiónov

Kľúčovou zložkou procesu identifikácie a merania MR je *výber indikátorov*. Existuje veľké množstvo indikátorov, a to v závislosti od skúmania konkrétnej marginality. Správna selekcia indikátorov závisí od množstva faktorov, predovšetkým

od chápania marginality, definície MR, sledovaného cieľa, teritoriálnej mierky, výpovednej schopnosti indikátorov, možností ich hodnotenia, dostupnosti zdrojov a štatistických údajov a pod. Oficiálne sledované ukazovatele nie vždy odrážajú a zachytávajú relevantné aspekty MR, nemusia mať dostatočnú výpovednú hodnotu, spoľahlivosť a porovnateľnosť potrebnú na charakterizovanie marginality v regiónoch, môže byť problém s ich priestorovou interpretáciou atď. Z uvedeného je zrejmé, že pri výbere indikátorov identifikácie a merania MR je potrebné vychádzať z teoretických a systémových východísk, a zároveň venovať pozornosť atribútom a základným klasifikáciám MR. V kontexte súčasných poznatkov sa pri výbere indikátorov MR kladie dôraz na také atribúty indikátorov, ako sú jednoznačnosť, kompatibilita, komparatívnosť, operabilita, výpovednosť, interpretovateľnosť a pod. Súčasne sa preferujú a čoraz častejšie využívajú integrované (komplexné) indikátory, resp. zložené indikátory zlučujúce rôzne štruktúrálné ukazovatele. Najnovšie poznatky týkajúce sa výberu a použitia indikátorov MR poukazujú na dva významné aspekty. Prvý sa spája s hľadaním, výberom, zostavovaním, identifikáciou, vyjadrením a hodnotením indikátorov, druhý s využitím širokého spektra už definovaných indikátorov na parciálne analýzy súvisiace s hodnotením úrovne, rôznych aspektov, procesov a zmien MR.

Stručná deskripcia vybraných indikátorov identifikácie marginálnych regiónov Slovenska

Vybrané indikátory marginality možno zaradiť do dvoch významných skupín. Prvú skupinu indikátorov marginality tvoria ukazovatele popisujúce sociálno-demografickú marginalitu regiónov a ich populáciu. Všetky známe relevantné práce zamerané na komplexné skúmanie marginality zahŕňali túto dimenziu, ktorú popisovali väčším množstvom jednoduchých či menším množstvom komplexnejších ukazovateľov.

K významným syntetickým indikátorom demografickej marginality patrí *hustota zaľudnenia* vyjadrená počtom obyvateľov na km² (I_1). Poukazuje na neatraktivitu územia alebo regiónu, na vzťah medzi počtom obyvateľov a územím. Nízka hustota zaľudnenia zvyšuje neatraktivitu územia (Majoral a Sánchez-Aguilera, 1999), spomaľuje jeho rozvoj (Lois a Plaza, 2003) a môže byť významným indikátorom chudoby a problémovosti regiónu (Michálek, 2004).

Ďalším dôležitým indikátorom demografickej marginality je *celkový prírastok či úbytok obyvateľov* (I_2). Zohľadňuje prirodzený a migračný pohyb a je výsledkom ich prírastku alebo úbytku. Negatívny populačný rast, teda populačná strata indikuje vo všeobecnosti regionálnu dysfunkciu a to, že budúcnosť regiónu je otázná (Lonsdale a Archer, 1999). Ako ukazovateľ celkového populačného

rastu (poklesu) obyvateľstva v regióne sme použili celkový prírastok obyvateľov na 1 000 obyvateľov.

Ešte citlivejším sociálno-demografickým indikátorom marginality je *saldo sťahovania*, resp. *migračné saldo* (I_3), ktoré vyjadruje rozdiel medzi počtom prisťahovaných a vystťahovaných. Záporné migračné saldo vyjadruje migračný úbytok a výraznejšie ako celkový prírastok poukazuje na problémy regiónov. Vysoká úroveň migračnej straty indikuje nepriaznivú situáciu v regióne a jeho neatraktivitu. Ukazovateľ salda sťahovania sme vyjadrili rozdielom medzi počtom prisťahovaných a vystťahovaných na 1 000 obyvateľov.

Medzi významné sociálno-demografické indikátory marginality zohľadňujúce vekovú štruktúru populácie v danom regióne patria indikátory starnutia. Najčastejšie používaným ukazovateľom starnutia je *index starnutia* (I_4), ktorý okrem iného zachytáva situáciu súvisiacu s emigráciou mladej populácie a deformáciou demografickej štruktúry marginálneho regiónu. Je vypočítaný ako podiel obyvateľov v poproduktívnom veku (nad 64 rokov) na 100 obyvateľov v predproduktívnom veku (0 – 15 rokov). V regiónoch s najvýraznejším starnutím začína starnutie populácie spôsobovať citelné problémy spojené nielen s ekonomickým zabezpečením dôchodcov, ale aj s osobitými nárokmi seniorov na bývanie, dostupnosť či existenciu špecializovaných zdravotníckych zariadení.

Medzi najvýznamnejšie komplexné sociálno-demografické indikátory marginality patrí *dĺžka života*. Je známe že dĺžka života vo všeobecnosti odráža sociálno-ekonomické podmienky v regióne. Dĺžka života sa takmer priamo úmerne znižuje so zaostalosťou regiónov. Nedostatok zdrojov v MR výrazne negatívne ovplyvňuje zlé stravovacie návyky, hygienu, podmienky bývania, ale aj nevhodujúce podmienky vo vybavenosti a dostupnosti zdravotníckej a sociálnej starostlivosti. Problematický stav zdravia a dĺžky života v týchto regiónoch je okrem individuálnych faktorov podmienený aj spoločensky. Ako ukazovateľ sme použili strednú dĺžku života pri narodení. Pri skúmaní MR je potrebné brať do úvahy jej významný aspekt, a to rozdiel v strednej dĺžke života pri narodení medzi pohlaviami (mužskú nadúmrtnosť). Z uvedeného dôvodu sme na identifikáciu MR ako indikátor použili *strednú dĺžku života* osobitne pre mužov (I_5) a osobitne pre ženy (I_6).

Posledným vybraným indikátorom zo skupiny sociálno-demografických indikátorov marginality je nízka *etnická diverzita* (I_7), ktorá v mnohých krajinách predstavuje významný indikátor marginalizácie územia. Podľa domácich i zahraničných štúdií (napr. Lonsdale a Archer, 1999) práve koncentrácia vylúčeného obyvateľstva v regióne s nízkym spoločenským statusom koreluje s ukazovateľmi vysokej nezamestnanosti, sociálnej odkázanosti, nízkej vzdelanosti, zlej zdravotnej situácie či vysokej dojčenskej úmrtnosti. To často vedie k špecifickým

životným stratégiám a v mnohých prípadoch až ku kultúre chudoby a sociálnej neprispôsobivosti (neraz spojenej s kriminalitou). V prípade Slovenska má vo výskume marginality význam analyzovať zastúpenie Rómov, ktorí svojím životným štýlom a sociálno-kultúrnymi znakmi tvoria pomerne homogénnu skupinu. Toto etnikum sa výrazne odlišuje od väčšinovej populácie obyvateľov a ostatných minorít a je nositeľom exklúzie a nízkeho spoločenského statusu. Ich znakom je vysoká koncentrácia v určitých územiach a *ukazovateľ podielu rómskej populácie z celkového počtu obyvateľov* je významným indikátorom marginality regiónov.² Druhú navrhovanú skupinu indikátorov reprezentujú indikátory poukazujúce na sociálno-ekonomickú marginalitu regiónov. Sociálno-ekonomický prístup k marginálnym regiónom a ich výskum patrí k najstarším a najvyužívanejším, preto existuje mnoho indikátorov, ktoré dokážu veľmi presne indikovať ich marginalitu.

Najvýznamnejším a najpoužívanejším indikátorom využívaným na vyjadrenie sociálno-ekonomickej marginality regiónov je *nezamestnanosť* (I_8). Najčastejšie používaným ukazovateľom nezamestnanosti je *miera evidovanej nezamestnanosti* vyjadrená podielom počtu evidovaných nezamestnaných k počtu ekonomicky aktívnych obyvateľov. Vysoká miera nezamestnanosti v regióne indikuje nižší ekonomický rast, nízky príjem obyvateľstva, a teda i nízku kúpyschopnosť obyvateľstva a ďalšie negatívne javy.

Ešte výraznejším a precíznejším sociálno-ekonomickým indikátorom marginality je úroveň *dlhodobej nezamestnanosti* (I_9). Dlhodobá nezamestnanosť je považovaná za jeden z hlavných faktorov vysokého rizika sociálneho vylúčenia, najmä ak sa v určitých oblastiach stane trvalým fenoménom (Muilu et al., 1999). Najfrekvencovanejším ukazovateľom dlhodobej nezamestnanosti je miera dlhodobej nezamestnanosti, v našom výskume vyjadrená počtom evidovaných nezamestnaných nad 24 mesiacov na 1 000 ekonomicky aktívnych obyvateľov. Vysoká miera dlhodobej nezamestnanosti je vhodným indikátorom marginality, sociálnej exklúzie, závislosti, zraniteľnosti chudoby a pod.

Ďalším veľmi dôležitým indikátorom marginality regiónu je *mzda* (I_{10}). Jej veľmi nízka úroveň a stagnácia sú vážnym indikátorom ekonomického zaostávania, resp. marginality regiónu. Nepriaznivá a výrazne nežiaduca sa stala situácia obyvateľov s nízkymi mzdami, ktoré len málo prekračujú hranicu spĺňajúcu nárok na dávky v hmotnej núdzi. Spôsobuje zníženie kúpyschopnosť obyvateľstva, čo sa prejavuje nižšou spotrebou domácností. Úroveň miezd je značne diferencovaná podľa odvetví, ale i regionálne. Vykazuje silnú závislosť aj od foriem a možností

---

² Pri tomto indikátore sme však vzhľadom na nehodnoverné výsledky sčítania využili dáta za roky 2004 (MV SR, 2004) a 2009 (MV SR, 2009).

trhu práce, vzdelania obyvateľstva, dosiahnutej kvalifikácie, economickej výkonnosti a pozícií regiónov a pod. Ako ukazovateľ sme použili *priemernú hrubú mesačnú mzdu* zamestnanca.

Nízke zastúpenie podnikov nad 20 zamestnancov (zahŕňajú stredne veľké podniky od 20 do 49 zamestnancov a veľké podniky s 50 a viac zamestnancami) patrí tiež k ekonomickým indikátorom marginality (I_{11}). Tieto podniky sa v súčasnosti na Slovensku, ale aj v Európe významným spôsobom podieľajú na produkcii trhu, tvorbe HDP, zamestnanosti a zvyšovaní konkurencieschopnosti krajiny.

Na Slovensku je ich významná časť výrazne viazaná na medzinárodné vlastníctvo a zahraničný kapitál. Podielom na produkcii, zamestnanosti, mzdách a inováciách sú významným faktorom konkurencieschopnosti regiónov. Ako ukazovateľ sme vybrali počet podnikov nad 20 zamestnancov v regióne. Slabé zastúpenie takýchto podnikov v regióne vo veľkej miere indikuje nedostatočný potenciál na ich rozvoj, a teda aj určitú ekonomickú marginalitu.

*Hmotná núdza*³ (I_{12}) (ďalej HN) je významným sociálno-ekonomickým indikátorom, ktorý zreteľným spôsobom poukazuje na úroveň marginality v regiónoch. Zachytáva skupinu obyvateľov, ktorej prežitie závisí od príspevkov (dávok) od štátu. Úzko súvisí s dvomi predchádzajúci indikátormi, teda s ekonomickou (ne)aktivitou (nezamestnanosťou), resp. pozíciou na trhu práce (determinuje úroveň mzdy). Ako ukazovateľ analýzy sme vybrali *podiel obyvateľov v HN z celkového počtu obyvateľov* vyjadrený v percentách.

Medzi štandardné indikátory výskumu marginálnych regiónov sa radí indikátor *vzdelanostnej úrovne* obyvateľstva (I_{13}). Využíva množstvo ukazovateľov, pričom štandardne sa na identifikáciu MR najčastejšie používa zastúpenie skupiny obyvateľstva so základným vzdelaním. Nedávne a súčasné zmeny v štruktúrach zamestnanosti v hospodárstve Slovenska vedú k úbytku pracovných miest pre osoby s nižšou vzdelanostnou kvalifikáciou. Ich vysoká koncentrácia v niektorých regiónoch poukazuje na zjavnú marginalitu týchto regiónov, pretože z aspektu trhu práce a štruktúry hospodárstva ide o málo využiteľné pracovné a ľudské zdroje.

Indikátor *trvalo neobývané byty* (I_{14}) možno považovať za indikátor, ktorý do istej miery hovorí o neatraktivite regiónu pre dlhodobé bývanie. Je zrejmé, že kvalita života z pohľadu bývania, jeho úrovne a služieb je v marginálnych regiónoch výrazne podpriemerná. Ukazovateľ – index trvalo neobývaných bytov je vyjadrený percentuálnym podielom trvalo neobývaných bytov z celkového počtu

³ *Hmotná núdza* je stav, keď príjem občana a fyzických osôb, ktoré sa s občanom spoločne posudzujú, nedosahuje životné minimum a občan a fyzické osoby, ktoré sa s občanom spoločne posudzujú, si príjem nemôžu zabezpečiť, alebo zvýšiť vlastným pričinením.

bytov v regióne. Vysoká miera neobývaného bytového fondu poukazuje na odlev obyvateľov a dlhodobý nárast marginality.

Existencia *bytov 4. kategórie* (I_{15}) predstavuje tiež indikátor marginality regiónu z hľadiska vybavenosti a sociálno-ekonomickej poddimenzovanosti takýchto bytov. Nízka kvalita bytov je často spojená s vysokým priemerným vekom bytu, s ich užívaním starými obyvateľmi, alebo sociálne slabými skupinami obyvateľov. Ukazovateľ podiel bytov 4. kategórie z celkového počtu bytov indikuje (ne)kvalitu bývania.

Indikátor *dokončené byty* (I_{16}) indikuje atraktivitu územia pre trvalé bývanie a budúcnosť regiónu. Najčastejšie používaným ukazovateľom je počet dokončených bytov na 10 tisíc obyvateľov, ktorý môžeme hodnotiť aj ako ukazovateľ kvality bývania, pretože novopostavené dokončené byty už podľa súčasných stavebných zákonov musia mať určitý minimálny štandard, ktorý zvyšuje kvalitu bývania. V prípade dlhodobého trendu nízkeho podielu nových dokončených bytov indikujú aj opúšťanie územia – teda neatraktivitu a sklon k marginalite.

T a b u ľ k a 1

Vybrané indikátory a ukazovatele marginality

(I)	Indikátory	Ukazovateľ
(I_1)	hustota zaľudnenia	počet obyvateľov na km ²
(I_2)	prírastok /úbytok obyvateľov	celkový prírastok obyvateľov na 1 000 obyvateľov
(I_3)	saldo sťahovania	rozdiel medzi počtom prisťahovaných a vystávaných na 1 000 obyvateľov
(I_4)	index starnutia	podiel obyvateľov v poproduktívnom veku na 100 obyvateľov v predproduktívnom veku
(I_5)	dĺžka života mužov	stredná dĺžka života pri narodení mužov
(I_6)	dĺžka života žien	stredná dĺžka života pri narodení žien
(I_7)	nízka etnická diverzita	podiel rómskej populácie z celkového počtu obyvateľov
(I_8)	nezamestnanosť	miera nezamestnanosti
(I_9)	úroveň dlhodobej nezamestnanosti	evidovaní nezamestnaní nad 24 mesiacov na 1 000 ekonomicky aktívnych obyvateľov
(I_{10})	mzda	priemerná hrubá mesačná mzda zamestnanca
(I_{11})	zastúpenie väčších podnikov	počet podnikov nad 20 zamestnancov
(I_{12})	hmotná núdza	podiel obyvateľov v HN z celkového počtu obyvateľov
(I_{13})	vzdelanostná úroveň obyvateľstva	podiel obyvateľov so základným vzdelaním
(I_{14})	trvalo neobývané byty	podiel trvalo neobývaných bytov z celkového počtu bytov
(I_{15})	byty 4. kategórie	podiel bytov 4. kategórie z celkového počtu bytov
(I_{16})	dokončené byty	počet dokončených bytov na 10 tisíc obyvateľov

Vysvetlivky: (I) = indikátory.

Zdroj: Vlastné výpočty.

Postup a metóda identifikácie marginálnych regiónov na Slovensku

Zásady, kritériá a požiadavky výberu relevantných faktorov hodnotenia marginality regiónov sme reflektovali pri tvorbe a výbere indikátorov slúžiacich na stanovení a identifikácii marginálnych okresov na Slovensku.⁴ Pri

koncipovaní indikátorov marginality na Slovensku sme vychádzali z uvedených zásad a požiadaviek, pričom sme stanovili základné kritériá na ich výber. Zdefinovali sme celkový počet ukazovateľov, charakteristík a kritérií, ktoré musia spĺňať. Pri analýzach a identifikácii marginálnych regiónov sme použili vybrané dáta z Regionálnej databázy Štatistického úradu SR (ŠÚ SR, 2012a, b) a Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny (ÚPSVaR, 2012a, b). Uvedené databázy sme využili pri tvorbe jednotlivých ukazovateľov, na základe ktorých sme analyzovali situáciu v okresoch z aspektu dosiahnutých hodnôt jednotlivých parametrov. Pri analýzach sme využili viacero štatistických mier a ukazovateľov.⁴

Pri analýzach a výskumoch mnohých sociálno-ekonomických fenoménov (napr. aj sledovaní ich extrémnych hodnôt) sa vychádza z objektívneho rozboru analyzovaného súboru, ktorý je zväčša štatistickým súborom. Triedenie štatistického súboru podľa kvantitatívnych znakov sa uskutočňuje do tried (skupín) podľa veľkosti triediaceho znaku.

V konkrétnych štatistických analýzach sa často využíva metóda kvantilov, pričom členenie štatistického súboru do stupníc, resp. rôzne veľkých intervalov závisí od veľkosti štatistického súboru. V priestorových výskumoch sa rovnako na určovanie tried, resp. intervalov veľkostných stupníc rôznych javov využívajú spojité stupnice a lineárne intervaly, ktoré rozdeľujú súbor rovnomerne a do rovnako veľkých intervalov. Z uvedeného dôvodu je zrejme, že metóda kvantilov je teda rovnako použiteľná v geografických výskumoch predmetnej problematiky, a preto sme ju využili aj v našom výskume. V priestorových analýzach je ich určovanie rovnako početných a z aspektu sledovaného javu významných tried závislé od počtu sledovaných geografických jednotiek (mierky priestorovej analýzy). V geografických prácach sú najčastejšie sledovanými a analyzovanými priestorovými jednotkami okresy, a preto prevažujú analýzy, ktoré využívajú najmä kvintily. Kvintilové rozdelenie je adekvátne a optimálne vzhľadom na počet sledovaných priestorových jednotiek, ako aj na dosiahnuté hodnoty vybraných indikátorov.

Metódou kvintilov sme získali výsledky a informácie potrebné na identifikovanie marginálnych okresov na Slovensku. Pri výbere metódy nás výrazne ovplyvnili tri skutočnosti, a to jej vhodnosť a použiteľnosť pri klasifikácii a triedení číselných dát za okresy, jednoduchosť výpočtu a jednoznačná interpretovateľnosť výsledkov. Konkrétny postup identifikácie MR pomocou tejto metódy kvintilov sme vykonali na základe postupnosti nasledujúcich krokov.

---

⁴ Každý *indikátor* by mal byť štatisticky preverený, nemanipulovateľný, transparentný a ľahko dostupný. Mal by byť overený ich vzťah a súvislosť s marginalitou, porovnateľnosť vzhľadom na štandardy definujúce a determinujúce marginalitu, aktuálnosť a vyváženosť pre rôzne dimenzie definujúce a charakterizujúce marginalitu. Každý z indikátorov by mal zachytiť alebo vyjadriť podstatný aspekt marginality a dokázať ho dostatočne a zrozumiteľne vysvetliť.

V prvom kroku práce sme všetky okresy Slovenska (72) sledovali z aspektu vybraných relevantných indikátorov marginality, resp. hodnôt, ktoré dosiahli. V druhom kroku sme okresy zoradili zostupne podľa dosiahnutej hodnoty každého indikátora a na základe kvintilového rozdelenia hodnôt okresy zgrupovali do piatich skupín. Následne v treťom kroku sme vypočítali za každý indikátor dolný, resp. horný kvintil a identifikovali 15 okresov s najhoršími dosiahnutými hodnotami z dolného, resp. horného kvintilu. Pre rovnú polovicu, teda 8 indikátorov ($I_1, I_2, I_3, I_5, I_6, I_{10}, I_{11}, I_{16}$), sú relevantné dolné kvintily Q_1 , pre druhú ($I_4, I_7, I_8, I_9, I_{12}, I_{13}, I_{14}, I_{15}$) zase horné kvintily Q_4 , ktoré charakterizujú nepriaznivé (najhoršie) hodnoty sledovaných indikátorov (pozri tab. 2⁵). Za marginálne okresy sme považovali okresy patriace do súboru 15 okresov, ktoré čelili marginalite aspoň v polovici, teda v ôsmich zo šestnástich sledovaných indikátorov. Vychádzali sme z hypotézy, že kumulácia viacerých nepriaznivých hodnôt sledovaných indikátorov v niektorých okresoch dokáže zreteľne odhaliť a jasne identifikovať ich marginalitu. Kritériom zaradenia okresu do skupiny marginálnych okresov bola teda podmienka, aby okres aspoň v ôsmich sledovaných indikátoroch dosiahol najhoršie hodnoty, t. j. patril do skupiny 15 okresov s najnepriaznivejšími hodnotami. Posledným, teda štvrtým krokom bola klasifikácia okresov z aspektu sledovaného kritéria, resp. vyčlenenie MR.

Výsledky získané pomocou uvedenej metódy (kvintilov) sme overili pomocou analýzy mediánových hodnôt indikátorov. Získané hodnoty mediánov jednotlivých indikátorov (pozri tab. 2) sme skúmali a porovnávali s extrémnymi (najhoršími) hodnotami niektorých okresov.⁶ Vykonaná analýza nám ukázala veľkú zhodu vo výsledkoch, nielen čo sa týka identifikovaných marginálnych okresov, ale aj ich počtu. Zistili sme, že marginálne okresy získané pomocou mediánu sú totožné s marginálnymi okresmi, ktoré sme identifikovali na základe metódy pentilov. Jediná zmena, ktorá nastala, bolo len zvýšenie počtu marginálnych okresov v roku 2011 o jeden, a to okres Snina.

Následne sme sa pri zistených marginálnych okresoch skúmali rozsah, resp. hĺbku ich marginality. Tú sme vyjadrili počtom bodov marginality (PBM), ktoré vyjadrujú, z aspektu koľkých indikátorov sa okres nachádzal v poslednom kvintile, teda v skupine rizikových okresov z aspektu marginality. Súčasne sme sledovali tzv. VIM (výskyt indikátora marginality), ktorý vyjadruje početnosť zastúpenia indikátora(ov) v marginálnych okresoch. Výskyt indikátora marginality identifikuje indikátory charakterizujúce vyčlenené marginálne okresy, a súčasne indikuje významnosť indikátora z hľadiska marginality (pozri tab. 3 a 4).

⁵ V tabuľke sú zachytené len relevantné kvintily a ich hraničné hodnoty významné z aspektu marginalizácie (identifikácie, resp. zaradenia okresov do skupiny marginalizovaných).

⁶ Výrazný negatívny odklon hodnôt indikátorov od mediánových hodnôt indikuje exklúziu, resp. extrémnu pozíciu okresov – marginalitu.

T a b u ľ k a 2

Kvintilové rozdelenie a medián hodnôt indikátorov v rokoch 2001 a 2011

(I)	Kvintily 2001		Kvintily 2011		Medián	Medián
	20 (Q1)	80 (Q4)	20 (Q1)	80 (Q4)	2001	2011
1	58.0		57.7		93.0	93.0
2	-110.0		-106.0		-40.0	10.0
3	-1.5		-2.0		-0.2	-1.1
4		114.0		177.0	100.3	156.9
5	67.5		69.7		68.7	71.2
6	76.5		78.0		77.1	79.0
7		15.1		16.0	5.7	6.0
8		26.4		20.5	20.3	14.1
9		23.5		38.6	20.0	28.0
10	323.0		651.0		364.8	737
11	26.0		29.0	12.4	55.5	62.5
12		17.4			11.5	5.4
13		32.4		22.6	28.0	19.0
14		15.9		7.6	12.0	12.0
15		8.2		7.9	17.0	19.0
16	10.7		8.1		5.6	5.4

Vysvetlivky: (I) = indikátory.

Zdroj: ŠÚ SR (2012a, b); vlastné výpočty.

Identifikácia, vývoj a zmeny marginálnych okresov na Slovensku

Agregáciou všetkých dosiahnutých nepriaznivých hodnôt vybraných čiastkových indikátorov marginality sme dostali výsledky o úrovni a rozsahu marginality na Slovensku za roky 2001 a 2011 (tab. 3 a 4). Za marginálne okresy teda považujeme všetky okresy, ktoré minimálne v ôsmich sledovaných indikátoroch dosiahli najnepriaznivejšie hodnoty. Ako môžeme vidieť v tabuľke 3, v roku 2001 bolo celkovo takýchto okresov 10. Najväčšou marginalitou sa vyznačovali okresy Gelnica (GL) a Trebišov (TV), ktoré marginalitu dosiahli v 12 indikátoroch. Okres Rimavská Sobota (RS) v 11, okres Veľký Krtíš (VK) v 10, okresy Revúca (RA), Rožňava (RV), Sobrance (SO) a Sabinov v 9 a okresy Medzilaborce (ML) a Poltár (PT) v 8 indikátoroch. Z priestorového hľadiska môžeme konštatovať, že najväčšia koncentrácia marginálnych regiónov bola v roku 2001 na východnom Slovensku, kde sa nachádzalo 7 okresov. Ostatné tri marginálne regióny sa nachádzali na južnom Slovensku.

Ako môžeme vidieť v tabuľke 4, v roku 2011 bolo marginálnych okresov 11. Najväčšou marginalitou sa opäť vyznačoval okres Gelnica (GL), ktorý marginalitu dosiahol až v 13 indikátoroch. Okresy Revúca (RA) a Poltár (PT) v 12, okres Rimavská Sobota (RS) v 11, okresy Medzilaborce (ML), Sobrance (SO) a Veľký Krtíš (VK) v 10, okresy Kežmarok (KK), Rožňava (RV) a Krupina (KA) v 9 a okres Lučenec (LC) v 8. Z priestorového hľadiska môžeme konštatovať, že najväčšia koncentrácia marginálnych regiónov v roku 2011 bola opäť na východnom Slovensku, kde sa nachádzalo 6 okresov. Ostatných 5 marginálnych regiónov sa nachádzalo na južnom Slovensku.

T a b u ľ k a 3

Marginálne okresy a rozsah ich marginality v roku 2001

Okres	Indikátory																PBM
	I ₁	I ₂	I ₃	I ₄	I ₅	I ₆	I ₇	I ₈	I ₉	I ₁₀	I ₁₁	I ₁₂	I ₁₃	I ₁₄	I ₁₅	I ₁₆	
GL	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12
TV			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12
RS	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11
VK	-	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10
RA	-				-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
RV	-				-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
SO	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
SB			-				-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
PT	-			-													8
ML				-													8
VIM	7	2	4	4	6	7	6	9	3	6	7	8	8	5	10	5	97

Vysvetlivky: Okres dosahuje z aspektu sledovaného indikátora nepriaznivé hodnoty (z dolného, resp. horného kvintilu); PBM (počet bodov marginality) vyjadruje, v koľkých sledovaných indikátoroch okres dosiahol nepriaznivé hodnoty (marginalitu); VIM (výskyt indikátora marginality) vyjadruje početnosť zastúpenia indikátora(ov) v marginálnych okresoch (indikuje významnosť indikátora z hľadiska marginality).

Zdroj: ŠÚ SR (2012a, b); vlastné výpočty.

T a b u ľ k a 4

Marginálne okresy a rozsah ich marginality v roku 2011

Okres	Indikátory																PBM
	I ₁	I ₂	I ₃	I ₄	I ₅	I ₆	I ₇	I ₈	I ₉	I ₁₀	I ₁₁	I ₁₂	I ₁₃	I ₁₄	I ₁₅	I ₁₆	
GL	-				-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13
RA	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12
PT	-	-	-														12
RS	-				-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11
VK	-	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10
SO	-	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10
ML	-		-														10
RV	-				-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
KK					-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
KA	-				-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
LC					-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
VIM	9	3	2	1	9	8	7	10	10	7	6	9	8	6	11	7	113

Vysvetlivky: Okres dosahuje z aspektu sledovaného indikátora nepriaznivé hodnoty (z dolného, resp. horného kvintilu); PBM (počet bodov marginality) vyjadruje, v koľkých sledovaných indikátoroch okres dosiahol nepriaznivé hodnoty (marginalitu); VIM (výskyt indikátora marginality) vyjadruje početnosť zastúpenia indikátora(ov) v marginálnych okresoch (indikuje významnosť indikátora z hľadiska marginality).

Zdroj: ŠÚ SR (2012a, b); vlastné výpočty.

Časová dimenzia výskumu marginality a zmien v marginálnych regiónoch

Významnou dimenziou vo výskume marginality, rovnako ako pri všetkých sociálno-ekonomických fenoménoch, je *dimenzia času*. Časový výskum marginality (zmeny v čase) má teda svoj význam a opodstatnenie. Viacerí autori upozorňujú

na dočasnosť stavu a neustále zmeny regiónov v čase. Marginálne regióny vnímajú ako dynamické entity menné v čase, s možnosťou ich revitalizácie a opätovnej integrácie do okolitého regionálneho systému. Schmidtová (2007) o marginalite konštatuje, že v zásade závisí od priestorovej i časovej mierky. Koncept marginality považuje za dynamický jav, ktorý podstupuje zmeny, ktoré budú bezpochyby pokračovať aj v budúcnosti. Hlavný prínos takto orientovaných výskumov spočíva v určení vývojových tendencií a fáz vývoja marginality. V podstate cieľom takto zameraných výskumov marginality je identifikácia jej vývojového štádia v regiónoch, teda určenia, či v sledovanom období sa región nachádza vo fáze (etape) nárastu marginality, alebo naopak jej prekorenia, revitalizácie a postupného začleňovania do systému. V čase divergentného vývoja regiónov zmeny indikujú nárast marginality a naopak, v období konvergentného vývoja regiónov zase pokles marginality. Pre výskum vývoja marginality a zmien úrovne marginality regiónov sa ako vhodné javia výskumy vo dvoch po sebe nasledujúcich časových obdobiach. Vykonaná multidimenzionálna analýza v okresoch Slovenska k dvom sledovaným rokom nám odhalila viacero zaujímavých skutočností. V takomto pomerne krátkom sledovanom období okrem iného poukázala na nepriaznivý trend nárastu počtu marginálnych okresov na Slovensku.

T a b u ľ k a 5

Vývoj a zmeny v marginálnych okresoch Slovenska v rokoch 2001 a 2011

Okres	2001	2011	PRBM
GL	12	13	1
RA	9	12	3
PT	8	12	4
TV	12	–	–12
RS	11	11	0
VK	10	10	0
SO	9	10	1
ML	8	10	2
SB	9	–	–9
RV	9	9	0
KK	–	9	9
KA	–	9	9
LC	–	8	8
Spolu	97	113	16

Vysvetlivky: PRBM = (+) prírastok; (–) úbytok bodov marginality.

Zdroj: Vlastné výpočty.

Kým v roku 2001 bolo marginálnych 10 okresov, ich počet v roku 2011 vzrástol na 11 okresov (bez rozlíšenia počtu marginalizácií v jednotlivých indikátoroch). Oveľa výraznejšie však boli zmeny, ktoré indikujú zhoršenie rozsahu

(hlbky) marginality. Kým v roku 2001 počet marginálnych bodov⁷ vo všetkých marginálnych okresoch dosiahol sumárnu hodnotu 97, v roku 2011 dosiahol oveľa vyššiu hodnotu, a to 113 (pozri tab. 4, posledný riadok). Uvedené dosiahnuté hodnoty okrem iného poukazujú na zvýšenú diverzitu v rámci skupiny MR, čo zároveň svedčí o prehĺbení marginality. Ak sa detailnejšie pozrieme na jednotlivé MR, môžeme vidieť, že v sledovanom období sa udialo viacero zaujímavých zmien. Zo skupiny MR v roku 2011 vypadli 2 okresy – Trebišov a Sabinov a naopak, pribudli k nim 3 okresy – Kežmarok, Krupina a Lučenec. Z priestorového hľadiska vypadli okresy z východnej časti a pribudli 2 okresy z južného a 1 z východného Slovenska.

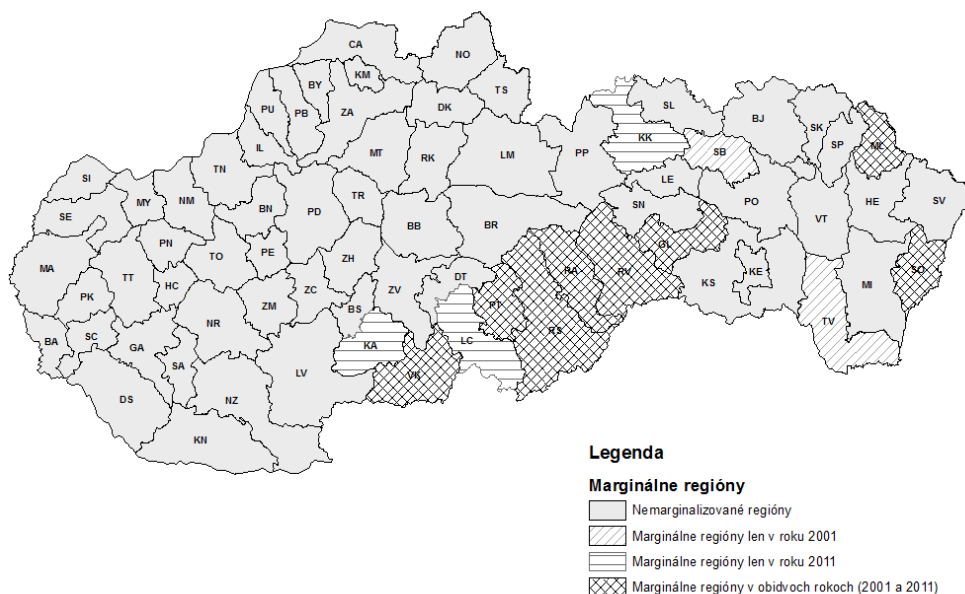
Táto skutočnosť zároveň poukazuje, ktoré okresy si najviac „polepšili“ (TV a SB) a naopak, ktoré si najviac pohoršili (KK, KA, LC). Kvantitatívny pohyb nastal aj v 5 okresoch v skupine MR, ktoré zostali marginálne v obidvoch obdobiach. Svoju marginalitu výrazne zvýšil okres Poltár, a to o 4 marginálne body, okres RA o 3, okres ML o 2 a okresy GL a SO o 1 marginálny bod. Nárast marginálnych bodov v MR o 16 v roku 2011 oproti roku 2001 poukazuje na pomerne výrazne zhoršenie situácie v MR k uvedenému roku. Súčasne na základe vzájomnej bilancie prírastku, resp. úbytku PBM juhoslovenských a východoslovenských okresov⁸ poukazuje na zvyšovanie rozsahu marginality v MR južného Slovenska (nárast o 21 marginálnych bodov) a znižovanie rozsahu marginality v MR východného Slovenska (pokles o 5 marginálnych bodov). Agregáciou všetkých dosiahnutých nepriaznivých hodnôt vybraných čiastkových indikátorov marginality sme dostali výslednú mapu (obr. 1) marginálnych okresov na Slovensku za roky 2001 a 2011.

Z priestorového hľadiska môžeme konštatovať určitý presun marginality z východných do južných oblastí Slovenska (pozri obr. 1). Kým v roku 2001 sa 70,0 % marginálnych okresov vyskytovalo na východnom a zvyšok 30,0 % na južnom Slovensku, v roku 2011 sa tento pomer (54,5 : 45,5) zmenšil a zhoršil sa v neprospech južného Slovenska. Z toho je zrejmé, že ide o neočakávané a výrazné zmeny takom v krátkom časovom období, ktoré by si zaslúžili hlbšiu analýzu príčin a podmienenosti tohto stavu. Najsilnejším indikátorom marginality v obidvoch rokoch bol indikátor *byty 4. kategórie*, ktoré sa vyskytovali, resp. charakterizovali každý identifikovaný marginálny okres. Veľmi významné boli v obidvoch rokoch v marginálnych okresoch zastúpené aj indikátory nezamestnanosti a HN.

⁷ Je to súčet všetkých marginalít z aspektu sledovaných 16 indikátorov za všetky marginálne regióny v sledovanom roku.

⁸ Vypočítaná na základe bilancie PBM všetkých okresov, osobitne pre MR južného Slovenska (PT + KA + LC) a osobitne pre MR východného Slovenska (GL + RA + SO + ML) – (TV + SB).

Obrázok 1
 Marginálne okresy Slovenska v rokoch 2001 a 2011

Zdroj: ŠÚ SR (2012a, b); mapa: autor.

V roku 2001 marginálne okresy pomerne silno charakterizoval aj vysoký výskyt obyvateľstva so základným vzdelaním. V roku 2011 jeho význam a výskyt relatívne mierne poklesol, čo signalizuje mierne zlepšenie v úrovni dosiahnutého vzdelania obyvateľstva.

Na druhej strane veľmi výrazne vzrástol význam dlhodobej nezamestnanosti, ktorej výskyt sa v marginálnych okresoch rozšíril. Kým v roku 2001 charakterizoval len 3 okresy, v roku 2011 sa okrem 1 okresu vyskytoval vo všetkých 10 zostávajúcich. V roku 2011 sa dlhodobá nezamestnanosť obyvateľstva stala kľúčovou charakteristikou marginálnych okresov. Tá je zdrojom mnohých problémov súvisiacich so zhoršením finančnej situácie obyvateľstva, so zvyšovaním ich sociálnej exklúzie, s ťažkosťami ich prežívania a pod. Možno bezpochyby povedať, že najviac negatívne ovplyvnila a zvýraznila nepriaznivú situáciu v marginálnych okresoch v sledovanom decéniu. Dosiahnuté výsledky dokumentujú, že počet marginálnych okresov s nepriaznivou dĺžkou života u mužov (nárast o 3 okresy) a hustotou zaľudnenia (nárast o 2 okresy) vzrástol. Uvedené skutočnosti indikujú zhoršenie situácie z aspektu zdravia a dĺžky života, ako aj z aspektu či už prirodzenej obnovy ich populácie, resp. úbytku obyvateľstva sťahovaním.

Záver

Opodstatnenosť štúdia marginálnych regiónov vyplýva z množstva problémov súvisiacich s politickými, ekonomickými, sociálnymi a ďalšími dôvodmi zvyšujúcimi tlak na ich rozvoj vo všetkých krajinách sveta. V príspevku sme sa snažili aplikovať poznatky zo štúdia zahraničných marginálnych regiónov na územie Slovenska. V nadväznosti na získané poznatky sme sa snažili identifikovať marginálne okresy, ich priestorové rozloženie, určiť úroveň, vývoj a zmeny ich marginality v sledovaných rokoch na Slovensku. Prostredníctvom vybranej metódy sme na Slovensku v roku 2001 identifikovali 10 sociálno-ekonomicky marginálnych okresov a v roku 2011 ich bolo už 11. Takto chápané a vyčlenené marginálne okresy sme lokalizovali na juhu a východe Slovenska. V porovnaní s výsledkami vybraných prác slovenských autorov, ktorí sa venujú problematike marginálnych regiónov, vyznieva, že napriek odlišnej metodológii a zvoleným indikátorom je v ich časopriestorovom zobrazení značná podobnosť. Vyplýva to zo skutočnosti, že indikátory z rôznych oblastí (ekonomickej, sociálnej a pod.) spolu úzko súvisia a ich negatívne hodnoty za určitých predpokladov vedú vzniku tzv. kumulovanej marginality daného regiónu.

Nárast počtu marginálnych okresov, ale najmä presun do skupiny marginálnych okresov (3 okresy), resp. vyradenie zo skupiny (2 okresy) nám taktiež potvrdil poznatky citovaných autorov, že marginalita je v mnohých prípadoch len dočasná, mení sa nielen v priestore, ale aj v čase. Zdá sa, že v prípade Slovenska ide o veľmi dynamický proces, kde kvantitatívne, ale aj kvalitatívne zmeny možno sledovať už vo veľmi krátkom čase. Vývoj potvrdil, že dynamický rast, koncentrácia priemyslu, kapitálu, investícií, nárast regionálnych disparít a iné faktory, viedli ku kvantitatívnemu rastu MR, k vnútorným zmenám v rámci skupiny MR, ale aj k celkovému zväčšovaniu úrovne marginality MR (v sledovanom decéniu počet marginálnych bodov výrazne vzrástol). Získané výsledky dokazujú, že proces marginalizácie je na území Slovenska pomerne intenzívny, podmienený širokým spektrom exogénnych a špecifických endogénnych javov vyznačujúcich sa svojimi charakteristickými črtami. Výkyvy zaznamenané v sledovanom období nám poukázali nielen na konkrétny stav okresov, ale aj na zhoršujúce sa trendy na Slovensku, ktoré okrem iného spôsobujú ďalší úpadok MR a vedú k poklesu kvality života ich obyvateľov. Súčasne nám potvrdili divergentné smerovanie vývoja okresov a význam dimenzie času vo výskume marginality na Slovensku. Prínosom práce – okrem teoreticko-metodologickej povahy – je identifikácia priestorového rozloženia sociálno-ekonomických marginálnych okresov vo dvoch sledovaných obdobiach, v ktorých sa uskutočnilo viacero významných procesov ovplyvňujúcich kvalitatívne i kvantitatívne zmeny v regiónoch Slovenska.

Literatúra

- ANDERSON, J. – LARSEN, J. E. (1998): Gender, Poverty and Empowerment. *Critical Social Policy*, 18, č. 2, s. 241 – 258.
- ANDREOLI, M. (1992): An Analysis of Different Kinds of Marginal Systems in a Developed Country: In: The Case of Italy. *Occasional Papers in Geography and Planning*, Dept. of Geography and Planning, ASU. Zv. 4, s. 24 – 44. Boone. North Carolina.
- BARTOŠ, M. – KUSOVÁ, D. – TĚŠITEL, J. (1998): Cestovní ruch jako rozvojový faktor marginálních území (na příklade Šumavy). *Životné prostredie*, 32, č. 5, s. 246 – 250.
- DAVIS, B. (2003): What is Marginality? [Online.] [Cit. 2003-10-04.] Dostupné na: <<http://www2.kenyon.edu/Project/Margin/intro.htm>>.
- FALŤAN, L. – GAJDOŠ, P. – PAŠIAK, J. (1995): Sociálna marginalita území Slovenska. Bratislava: S.P.A.C.E. Centrum pre analýzu sociálnej politiky.
- GAJDOŠ, P. (2004): Typológia regionálnej diferenciacie SR. In: FALŤAN, L. a PAŠIAK, J.: *Regionálny rozvoj Slovenska. Východiská a súčasný stav*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 54 – 79.
- GUIO, A.C. (2005): Income Poverty and Social Exclusion in the EU 25. *Statistics in Focus*. Office for Official Publications of the European Communities. Luxembourg: Eurostat.
- IGU – International Geographical Union (2003): Homepage. [Online.] [Cit. 2012-09-08.] Dostupné na: <<http://www.swissgeography.ch/igucevol2.htm>>.
- IRA, V. – MICHÁLEK, A. – PODOLÁK, P. (2005): Kvalita života a jej regionálna diferenciacia v SR. *Životné prostredie*, 39, č. 6, s. 290 – 294.
- LARSEN, J. E. (2002): Who Cares about and for Marginal People? Danish Social Science Research Council. [Online.] [Cit. 2004-11-23.] Dostupné na: <www.ihis.aau.dk/gep/publicationer/nr3.pdf>.
- LEIMGRUBER, W. (1994): Marginality and Marginal Regions: Problems of Definition. In: CHANG-YI, CHANG, D. (eds): *Marginality and Development Issues in Marginal Regions*. [Proceedings of the IGU Study Group: Development Issues in Marginal Regions.] Taipei. National Taiwan University, s. 1 – 18.
- LEIMGRUBER, W. (2010). Marginal Regions. In: WARF, B. (ed.): *Encyclopedia of Geography*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- LEMMI, A. – VERMA, V. – BETTI, G. – LEMMI, A. – MULAS, A. – NATILLI, N. – NERI, L. – SALVATI, N. (2003): *Regional Indicators to Reflect Social Exclusion and Poverty*. Brussels and Sienna: European Commission – Employment and Social Affairs.
- LOIS, R. C. – PLAZA, J. I. (2003): Development Policies in the Peripheral and Marginal Areas of the Border between Spain and Portugal. In: MAJORAL, R., LEE, CH. W. and LEIMGRUBER, W. (eds): *Policies and Strategies in Marginal Regions: Summary and Evaluations*. Aldershot: Ashgate, s. 114 – 129.
- LONSDALE, R. E. – ARCHER, J. C. (1999): Demographic Factors in Characterizing and Delimiting Marginal Lands. In: JUSSILA, H., MAJORAL, R., MUTAMBIRWA, C. C. et al.: *Marginality in Space-past, Present and Future: Theoretical and Methodological Aspects of Cultural, Social and Economic Parameters of Marginal and Critical Regions*. Aldershot: Ashgate, s. 135 – 149.
- MADAJOVÁ, M. – PODOLÁK, P. – MICHÁLEK, A. (2015): Dynamics of Regional Disparities in Slovakia Since 2001. *Moravian Geographical Reports*. [V tlači.]
- MAJORAL, R. – SÁNCHEZ-AGUILERA, D. (1999): Remaining Marginal Areas in Rural Catalonia: Causes and Consequences. In: JUSSILA, H., MAJORAL, R., MUTAMBIRWA, C. C. et al.: *Marginality in Space-past, Present and Future: Theoretical and Methodological Aspects of Cultural, Social and Economic Parameters of Marginal and Critical Regions*. Aldershot: Ashgate, s. 254 – 272.
- MICHÁLEK, A. (2004): Meranie chudoby územných celkov (regiónov na príklade okresov SR). *Sociológia*, 36, č. 1, s. 7 – 30.

- MICHÁLEK, A. – VESELOVSKÁ, Z. (2014): Vývoj regionálnych disparít z aspektu rizika chudoby na Slovensku po roku 2001. *Geographia Slovaca*, č. 28, s. 153 – 172.
- MINISTERSTVO VNÚTRA SR (2004): Atlas rómskych komunít 2004. [Online.] [Cit. 2011-23-05.] Dostupné na: <http://www.minv.sk/?regiony_atlas2004>.
- MINISTERSTVO VNÚTRA SR (2009): Atlas rómskych komunít 2013. [Online:] [Cit. 2015-04-15.] Dostupné na: <[http://www.unipo.sk/public/media/16282/\(1cast\)_Atlas_romskych_komunit_na_Slovensku_2009TEXT.pdf](http://www.unipo.sk/public/media/16282/(1cast)_Atlas_romskych_komunit_na_Slovensku_2009TEXT.pdf)>.
- MUILU, T. – RUSANEN, J. – NAUKKARINEN, A. – COLPAERT, A. (1999): Length of Unemployment as an Indicator of Social Exclusion in Finland: A GIS Viewpoint. In: JUSSILA, H., MAJORAL, R., MUTAMBIRWA, C. C. et al.: *Marginality in Space-past, Present and Future: Theoretical and Methodological Aspects of Cultural, Social and Economic Parameters of Marginal and Critical Regions*. Aldershot: Ashgate, s. 150 – 164.
- MÜLLER-BÖKER, U. – GEIGER, D. – GEISER, U. – KANSAKAR, V. B. S. – KOLLMAIR, M. – MOLESWORTH, K. – SULERI, A. (2004): Sustainable Development in Marginal Regions of South Asia. In: HURNI, H., WIESMANN, U. and SCHERTENLEIB, R. (eds): *Research for Mitigating Syndromes of Global Change. A Trans-disciplinary Appraisal of Selected Myrdal, G. Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Duckworth, s. 225 – 261.
- SCHMIDT, M. H. (1998): An Integrated Systemic Approach to Marginal Regions: From Definition to Development Policies. In: JUSSILA, H., LIMEGRUBER, R. W. and MAJORAL, R., (eds): *Perception of Marginality: Theoretical Issues and Regional Perceptions of Marginality*. Aldershot: Ashgate, s. 45 – 66.
- SCHMIDT, M. H. (2007): Some Reflections on the Definition and Delimitation of Geographical Marginality. In: JONES, G., LEIMGRUBER, W. and NEL, E. (eds): *Issues in Geographical Marginality: General and Theoretical Aspect*. Grahamstown; South Africa: Rhodes University, s. 34 – 43.
- SOMMERS, L. M. – MEHRETU, A. – PIGOZZI, B. W. (1999): Towards Typologies of Socio-economic Marginality. In: JUSSILA, H., MAJORAL, R. and MUTAMBIRWA, C. (eds): *Marginality in Space – Past, Present and Future: Theoretical and Methodological Aspects of Cultural, Social and Economic Parameters of Marginal and Critical Region*. Aldershot, Hants: Ashgate, s. 7 – 24.
- ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SR (2012a): Ukazovatele ekonomického vývoja SR a za regióny. [Online.] [Cit. 2012-02-01.] RegDat. Dostupné na: <<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=20>>.
- ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SR (2012b): Demografia a sociálne štatistiky SR a za regióny. [Online.] [Cit. 2012-03-01.] RegDat. Dostupné na: <<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=2434>>.
- TVRDOŇ, J. (2002): Možnosti vytvárania predpokladov a podmienok na zvyšovanie atraktivity regiónov v období integrácie Slovenska do Európskej únie. *Ekonomický časopis/Journal of Economics*, 50, č. 4, s. 694 – 718.
- ÚPSVAR (2012a): Databáza UPSVaR. [Online.] [Cit. 2012-10-08.] Dostupné na: <<http://www.upsvar.sk/statistiky/mesačne/databáza2011/nezamestnanost>>.
- ÚPSVAR (2012b): Databáza UPSVaR. [Online.] [Cit. 2012-10-08.] Dostupné na: <http://www.upsvar.sk/statistiky/mesačne/databáza2011/hmotná_núdz>.
- ŽÁRSKA E. (2005): Transformačný proces a regionálna kohézia. In: MORVAY, K. a kol.: *Transformácia ekonomiky: skúsenosti Slovenska*. Bratislava: Ústav Slovenskej a svetovej ekonomiky SAV, s. 274 – 302.